

FAKTAARK

Fredningsgjennomgangen i Oslo

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningene.

Fredningsgjennomgangen i Oslo omfatter om lag 60 bygninger fordelt på 42 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis ca. 1900 bygninger fordelt på om lag 920 anlegg.

FRA JORDBRUKSLAND TIL HOVEDSTAD

Oslo ligger ved fjorden omgitt av grønne åser, mellom sjøveien og de omliggende skog- og jordbruksbygdene. I middelalderen lå sentrum i Gamlebyen, med utskipingshavn, handelssentrum og bispesete. I 1624 brant byen, og kong Christian IV flyttet byen til Akershus slottsmark. Den nye bebyggelsen ble anlagt i et rettvinklet gatenett, derav navnet Kvadraturen. Kongen gjorde et ytterligere inngrep i landbruksbygda Aker da han ved et pennestrøk i 1629 gjorde om tolv gårder til bymark. Bymarka var i utgangspunktet et felleseie hvor byborgerne kunne dyrke jorda og la husdyra beite. Etter hvert ble området delt opp i privateide løkker, der dyrkingen ga bidrag til byborgernes hushold.

Utnyttelsen av fløtningsveiene og tømmerressursene i Nordmarka var en betydelig faktor for utviklingen av Oslo på 16- og 1700-tallet. Trelasthandelen var avgjørende for byens kommersielle og industrielle posisjon.

Børsen er Norges første og eneste børsbygning, oppført som ledd i nasjonsbyggingen etter 1814. Bygningen er tegnet av arkitekt Chr. H. Grosch i klassisistisk stil.

Etter at Christiania, som byen da het, ble hovedstad i 1814, utviklet byen seg med nye nasjonale funksjoner og representative bygninger. Den første utviklingen skjedde i nær tilknytning til Kvadraturen. På 1800-tallet hadde Christiania en formidabel befolkningsvekst, dels som følge av industrialismen. Byen ekspanderte og ble fortettet, og mye av den gamle, urbane bebyggelsen ble revet. Karl Johans gate ble planlagt av slottsarkitekt Linstow, og i 1840-åra tok byens kongelige paradegate form. Grensene for Christian IVs by var for lengst sprengt. Leiegårder i karréstruktur, skoler og kirker fra siste halvdel av 1800-tallet danner det karakteristiske miljøet vi gjerne kaller "murbyen".

Utenfor byens grenser og regelverk hadde det i hele perioden grodd fram en friere forstadsbebyggelse. Små bolighus av tre ble kombinert med småindustri, forretninger og noe husdyrhold. Særlig interessant er Grønland, som lå langs en viktig ferdselsåre gjennom Gamlebyen til den nye byen. Her ble det etablert flere store bondehandelsgårder. Mange tilreisende bønder og handelsmenn fikk losji og drev handel med innehaverne her, slik at de slapp å dra helt inn til byen. Området ble innlemmet i Christiania ved byutvidelsen i 1794.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Miljøverndepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Ved byutvidelsen i 1859 ble forsteder som Sagene og Hammersborg innlemmet. Nye forsteder som Bjølsen, Rodeløkka og Vålerenga, grodde fram, før også disse ble innlemmet i byen i 1878. Parallelt med dette utviklet Akerselva seg til et betydelig industrimiljø basert på vannkraft, der de gamle sagene fikk selskap av moderne industri som tekstilfabrikker og mekaniske verksteder.

Oslo og kommunene Østre og Vestre Aker ble slått sammen i 1948, og det tidligere jordbrukslandet ble gradvis nedbygget. I hele det nye byområdet har gårder og løkker gitt navn til steder og bydeler, og noen av de engang landlige bygningene er fortsatt bevart.

BYGGESKIKKEN

Det historiske Oslo er en smeltdigel der nasjonal byggeskikk av tre møter internasjonal arkitektur, inspirert av eller utført som murarkitektur. Trearkitekturen skiller seg ikke vesentlig fra tradisjonell bebyggelse i andre deler av østlandsområdet.

Murarkitekturen er derimot preget av internasjonale forbilder, oppført av byggmestre eller arkitekter som var utdannet i utlandet, særlig i Tyskland. Noen av de mest staselige bygningene ble tegnet av utenlandske arkitekter.

Bygårder

Ved flyttingen av byen i 1624 ble det innført murtvang. De fleste husene i Kvadraturen ble oppført som bygårder av mur eller utmurt bindingsverk inspirert av tyske forbilder. Arkitekturen var stram, stilfull og preget av renessansen, med trappegavler og høye karnapper. Fasadene av hollandsk tegl kunne være av blankmur eller malt i karakteristiske gule og røde striper. Bak de representative boligårdene lå uthus og staller, gjerne i en enklere byggeskikk av utmurt bindingsverk. Noen få trehus forekom, tross forbudet. I Kvadraturen finnes den største samlingen av 1600-tallsbygninger i Norge, selv om restene etter Christian IVs by er sterkt redusert og endret.

Forstadshus og bondehandel

Utenfor bygrensa lå forsteder med trehus og enklere bebyggelse. I det sentrumsnære området ble det også oppført bondehandelsgårder. Disse var ofte i utmurt bindingsverk kombinert med trehus. De senere forstedene som ble oppført lengre utenfor sentrum, var preget av enkle bolighus i tre, noen tilflyttet fra bygdene omkring. Også her forekom bygninger av mur eller utmurt bindingsverk, for eksempel i uthus eller små verksteder.

Hovedstaden bygges

I første halvdel av 1800-tallet ble det

oppført en rekke offentlige bygninger som manifesterte Oslo som hovedstad. Dette er monumentale murbygninger preget av tysk og europeisk, klassisk arkitektur. Akershus ble avskrevet som festning, og nedre del av området ble frigjort for offentlige bygninger. Her kom den såkalte "empirebyen" med bl.a. Børsen, Norges Bank og Logen. Bygningene er i en verdig stil, men enklere enn sine internasjonale forbilder og bærer preg av at Norge var et fattig land. Blant annet ble materialbruken ofte illuderende, med pusset kvademur framfor naturstein. Karl Johans gate ble utviklet som hovedgate med viktige funksjoner som Slottet, Stortinget og Universitetet. Mange av de nye bygningene var tegnet av arkitekt og stadskonduktør Chr. H. Grosch.

Gårder og løkker

Aker var fram til etterkrigstida en utpreget jordbruksbygd med gårder og husmannsplasser. Gårdene ble for en stor del ryddet i middelalderen, men de bevarte bygningene er i all hovedsak fra 1800-tallet, med enkelte 1700-tallsanlegg. Våningshusene er vanligvis laftet og panelt. Uthusene er ofte av bindingsverk, kombinert med tømmer og murverk, for eksempel i fjøs. I første halvdel av 1800-tallet ble våningshus i empirestil det rådende idealet.

Strandpaviljongen på Stubljan er et lysthus i tidstypisk og staselig utforming, i fredningen omtalt som «vårt fineste bevarte lysthus, en virkelig perle fra rokokkotiden».

Oslo har dessuten flere storgårder, som Bogstad og Frogner, der byggeskikken er inspirert av internasjonal murarkitektur. Ofte har disse gårdene en skjult tømmerkjerne, der murforblendinger og andre arkitektoniske virkemidler skal skape en illusjon av murhus.

Løkkebebyggelsen er svært karakteristisk for de største norske byene. Mot slutten av 1700-tallet og tidlig på 1800-tallet utviklet løkkene seg til lystgårder, og de fikk prydhager i tillegg til dyrket mark. Hovedbygningen ble staselig utformet og dannet gjerne et tun med uthusene. Mange løkkehus ble oppført i empirestil, av paneltømmer eller kombinert med murverk. Noen løkker utviklet seg til svært staselige anlegg, der byens aristokrati bedrev et rikt selskapsliv.

HVA BLE FREDET OG HVORFOR?

De tidligste fredningene i Oslo ble innrapportert til og gjennomgått av Den antikvariske bygningsnemnd i 1923-1924. De såkalte "innberetningene" finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok for 1923. I Oslo hadde nemnda dels fokus på gårdsbebyggelse i tre, som i landet for øvrig, men også et særlig fokus på bykulturen som utviklet seg fra 1624 til midten av 1800-tallet med Oslo som hovedstad.

De første 25 anleggene ble fredet i 1924 og 1927. I hovedsak er dette bygårder i Kvadraturen samt gårds- og løkkebebyggelse. I 1941 ble et par gårdsanlegg fredet, før det kom en ny fredningsrunde med 16 anlegg i 1960-årene. De fleste fredete anleggene befinner seg i indre by og i de mest bynære områdene av det gamle Aker.

Staselige bygårder

Blant flere fredete bygårder er Rådmannsgården i Rådhusgt. 19, et 1600-talls bygårdsanlegg for det bedrestilte borgerskapet. Dette anlegget er blant de aller første bygårdene som ble oppført etter flytting av byen i 1624, og er et av de best bevarte. Videre ble staselige

boliggårder, som Treschowgården i Fred Olsens gt. 2 og Asylet, Grønland 28. Asylet ble oppført som boliggård for velstående familier på 1700-tallet, og har hatt ulike offentlige funksjoner, som barneasyl (daghjem), sykehus og landets første sykepleierskole.

Bygninger med offentlige funksjoner

I tillegg til staselige boliggårder ble bygninger med viktige, offentlige funksjoner fredet. Dette var blant annet byens gamle rådhus i Nedre Slottsgt. 1 og politistasjonen i Rådhusgaten 7. Børsen i Tollbugata 2, tegnet av arkitekt Chr. H. Grosch, ble fredet i 1927 som et unikt eksempel på en institusjonsbygning i rendyrket empirestil med et tilbygg i nyklassisisme.

Også Kirkeristen, fredet i 1927 og Brannvakten, fredet i 1967, er tegnet av Grosch. Det er eksempler på hans middelalderinspirerte teglarkitektur.

Gårds- og løkkeanlegg

Gårds- og løkkeanleggene som ble fredet, er i hovedsak staselige anlegg fra 17- og 1800-tallet, som Bogstad og Sofienlund. På de fleste anleggene ble kun hovedbygningen fredet, som på Lille Frøen. Våningshuset fra omkring 1800 er i empirestil med sterke innslag av klassisisme og er et av de eldste, bevarte våningshusene i Aker. Også på Bogstad ble kun hovedbygningen fredet. Den er et unikt eksempel på Norges mest staselige boligarkitektur knyttet til et storgods av nasjonal betydning. Eksempel på at også hele gårder med uthus er fredet, finner vi på Frogner hovedgård. Her ble uthusene fredet sammen med "en smuk gammel havepavillon".

Eksempel på løkkebebyggelse finner vi blant annet på Bernerløkken i Majorstuveien 8. Her ble hovedbygning, sidebygning og uthus fredet som eksempel på «landstedene som ble bygget paa løkkerne». Anlegget utmerker seg ved at både bolighus og uthus er bevart og har beholdt sitt arkitektoniske særpreg.

Da Lov um bygningsfredning trådte i kraft i 1921, ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Nemnda skulle ha ansvar for alle spørsmål tilknyttet fredete bygninger. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Rådmannsgården er et eksempel på et 1600-talls bygårdsanlegg for byens bedrestilte borgere i Christiania.

Glads mølle er et eksempel på den eldste industribebyggelsen langs Akerselva.

Gjetmyren er et løkkeanlegg i rokokkostil der hovedbygning og sidebygning er eksempler på svalgangsbygningen.

Forstedene

Den antikvariske bygningsnemnd framhevet også verdifull arkitektur fra 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Dette omfatter de karakteristiske forstedene, der noen kjøpmenn slo seg opp og fikk betydelige gårder med arkitektoniske kvaliteter. De fredete forstadshusene var riktignok oppført for bedrestilte borgere, som Biermannsgården i Maridalsv. 78, som "tilhører den gamle type med fremspringende loftsetage". Så sent som i 1967 ble Damstredet 1 og 3 fredet som eksempel på tidlig forstads-bebyggelse i tre. Anlegget består av to bolighus og en stall. Sammenstillingen av det lille 1700-talls bolighuset og det mer staselige, toetasjes empirehuset viser en interessant utvikling av forstads-bebyggelsen, både typologisk og stilmessig. Det knytter seg også personalhistorisk interesse til anlegget, da Henrik Wergeland med kone og hesten Veslebrunen bodde her i 1839-41.

Annen type bebyggelse

På Stubljan ble strandpaviljongen, et lysthus i rokokkostil, fredet. Dette tilhørte den storslåtte herregården Stubljan der hovedbygningen brant i 1916.

Også en industribygning er fredet. Glads mølle i Sandakerv. 10 ble fredet i 1967 og tilhører den eldste industribebyggelsen langs Akerselva. Bygningens barokk-inspirerte trearkitektur fra 1700-tallet gir et unikt bilde av den tidlige industribebyggelsen langs elva før murbygninger ble vanlig på 1800-tallet.

Videre er det fredet villabebyggelse fra 1800-tallet. På Kristinelund i Kristinelundveien 14 ble hovedbygningen fredet som eksempel på den tidlige villa-bebyggelsen på Oslos vestkant, og som et fremragende eksempel på en villa i empirestil tegnet av arkitekt Chr. H. Grosch.

I Oslo finner vi også noen tilflyttede, fredete bygninger på Norsk Folkemuseum på Bygdøy. En av disse er ei stavløe med stall fra Sandnes i Jølster. Den ble fredet i 1923 og ervervet av folkemuseet på 1930-tallet. Bygningen er et eksempel på den vestnorske byggeskikken med grindbygd konstruksjon som var typisk for uthus på Vestlandet gjennom flere hundre år.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Byantikvaren foretatt befaringer og registreringer av de fredete bygningene. Den oppdaterte registreringen og den gode dialogen med eierne vil danne et solid grunnlag for det videre samarbeidet om de fredete anleggene mellom eier, Byantikvaren og Riksantikvaren.

Et av arkitekt og stadskonduktør Chr. H. Grosch' mest fornemme verk er Brannvakten og basarhallene i Kirkeristen, som omgir domkirken.

Alle foto: Siri Hoem © Riksantikvaren

Besøksadresse: Dronningensgate 13, 0152 Oslo,

Postadresse: Riksantikvaren, Direktoratet for kulturminneforvaltning, Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00, Telefaks: (+47) 22 94 04 04, e-post: postmottak@ra.no